

'Van hout tot steen'

De assimilatie van Hollandse wetenschap in het Japan van vóór 1853 in een tentoonstelling van Japanse boeken in de Leidse Universiteitsbibliotheek

dr. Jan Just Witkam
Interpres Legati Warneriani

In dit nummer:

'Van hout tot steen'

De assimilatie van Hollandse wetenschap in het Japan van vóór 1853 in een tentoonstelling van Japanse boeken in de Leidse Universiteitsbibliotheek 11

Het zelfstandig aanvragen van boeken en tijdschriftartikelen uit andere bibliotheken 14

Océ Diskette Printer Proef met uitbreiding dienstverlening 16

Bibliografieën te kust en te keur Proef met OCLC-bestanden 17

Van 27 oktober tot 20 november 1994 wordt in de Leidse Universiteitsbibliotheek een tentoonstelling gehouden van Japanse boeken die het thema *Rangaku*, Holland-kunde, tot onderwerp heeft. De tentoonstelling wordt georganiseerd ter gelegenheid van de publikatie, in november 1994, van een nieuw Nederlands-Japans woordenboek. De uitgave van dit nieuwste woordenboek kwam tot stand door sponsoring door het Japanse bedrijf Canon Nederland. De feestelijke presentatie van het nieuwe woordenboek vindt plaats op 4 november. Alle nu tentoongestelde werken komen uit het eigen bezit van de bibliotheek. Bij de tentoonstelling wordt door de Universiteitsbibliotheek een geïllustreerde catalogus gepubliceerd.

Voor veel Oosterse talen bestaat tot op de dag van vandaag geen Nederlands woordenboek, maar in de Nederlands-Japanse betrekkingen van de laatste drie en een halve eeuw is het nieuwe woordenboek dat nu gepubliceerd wordt het laatste in een lange reeks van eerdere Nederlands-Japanse linguïstische publicaties: woordenboeken, glossaria en grammatica's. Dit heeft te maken met de bijzondere geschiedenis van de culturele en wetenschappelijke betrekkingen tussen Japan en Nederland.

Van 1640 tot 1853* leefde Japan in een zelfgekozen isolement. De sluiting in 1640 van het land voor westerlingen markeerde het

einde van een eeuw van actieve Rooms-katholieke missie in Japan die in toenemende mate weerzin bij de Japanse heersers had opgeroepen. De gedwongen heropening van het land in 1853 door de Amerikaanse vloot onder leiding van schout-bij-nacht Matthew Perry markeerde het einde van ruim twee eeuwen van afzondering en het begin van een opmerkelijke geschiedenis van assimilatie van westerse technieken en vaardigheden. Het kan gerust gesteld worden dat in de laatste vijftig jaar de Japanse industrie de Europees-Amerikaanse concurrentie in tal van opzichten (bij voorbeeld auto's, elektronica) met duizelingwekkende snelheid voorbij heeft gestreefd of minstens een geduchte mededinger (bij voorbeeld annemerij) op de wereldmarkt is geworden.

Toch was die afzondering van 1640 tot 1853 niet absoluut. Eén natie mocht contacten blijven onderhouden met Japan, zij het onder zeer stringente voorwaarden. Een kleine Nederlandse handelspost, die onder de gouverneur-generaal in Batavia ressorteerde, had toestemming van de Japanse heersers om op het kunstmatige eilandje Deshima, eigenlijk niet veel meer dan een bedijkte en met steen opgehoogde modderbank in de haven van Nagasaki, te verblijven. De Japanners en de Hollandse calvinisten haatten de roomse evenzeer. Gevaar van Roomse missie door de Hollanders was volstrekt afwezig. Geen van de andere zeevarende naties in de eerste helft

van de 17e eeuw kon de Japanners dat garanderen.

Deshima was een compromis tussen twee Japanse partijen, pro en contra de vreemdelingen. Het was niet echt in Japan, maar ook weer niet er helemaal buiten. Het waaiervormige eilandje, voor het gebruik waarvan ook nog eens huur betaald moest worden, mat niet meer dan enkele tientallen meters in de breedte en ruim tweehonderd meter in de lengte. Er stonden enkele woon- en pakhuizen op, er was plaats voor een tuintje, en ook voor het houden van wat vee. Zelden waren meer dan twintig Hollanders tegelijk op het eilandje. Een brug met een hek verbonden het met de wal. Omgang met de bewoners van Nagasaki was onderhevig aan strikte regulering. Het enige verzet voor de bewoners was de jaarlijkse, ongeveer drie maanden durende, hofreis naar Edo, waar de *shogun* eer bewezen moest worden.

Omgeven door een verstikkend web van Japanse bureaucratische maatregelen, soms regelrechte pesterijen, en van een groot aantal Japanse spionnen die voortdurend inbreuken op de talloze beperkende regels trachtten te constateren, moeten de Hollandse bewoners zich vaak als gekooide dieren hebben gevoeld. Klachten over het leven op Deshima zijn in de loop van de geschiedenis in alle toonaarden geregistreerd. Al dit ongerief werd uiteraard goed gemaakt door de extreem hoge verdiensten die de Hollanders uit deze operatie overhielden want Deshima was, zeker in het begin, de best renderende Hollandse handelspost in het Oosten.

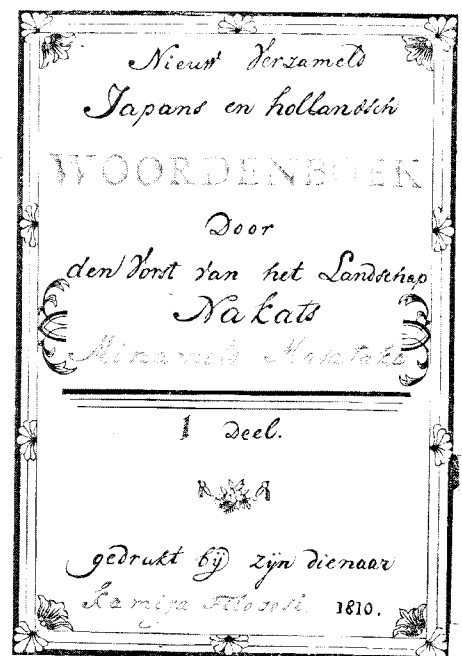
Het was gedurende geruime tijd aan de Hollanders verboden om Japanse letters te leren.

Een groot korps Japanse tolken zorgden voor de afwikkeling van de handelscontacten en zij hielden tegelijk een scherp oog op zowel de zakelijke als de persoonlijke activiteiten van de bewoners van Deshima. Hollands tolken was een erfelijk beroep, het ging over van vader op zoon. Behalve aan de leden van dit tolkengilde was het Japanners niet toegestaan om de Nederlandse schrijftaal te leren. In perioden van grote vreemdelingenhaat werd door de Japanse autoriteiten aan deze bepalingen strikt de hand gehouden, maar er zijn ook tijden geweest dat het met de naleving ervan wel meeviel. Aan het eind van de periode van Japans afzondering telde het korps tolken op Deshima ongeveer 140 man.

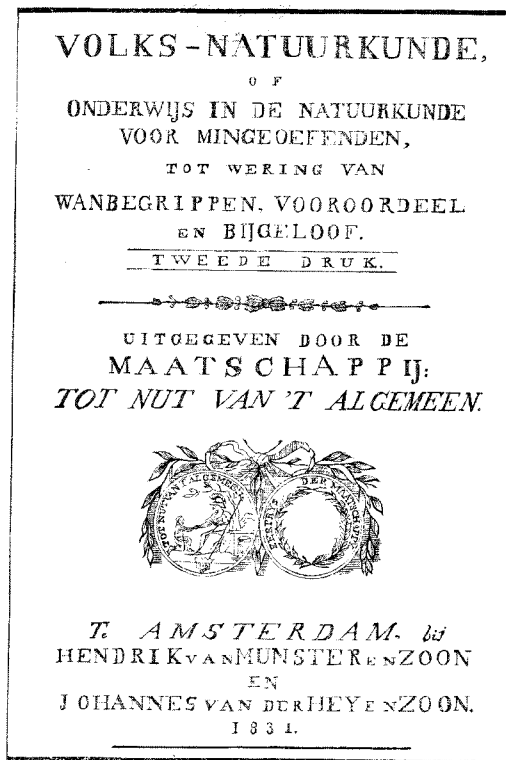
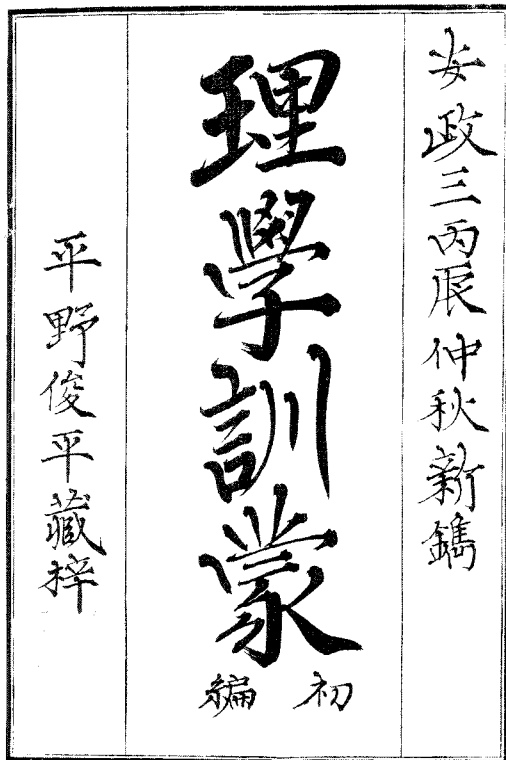
Maar hoe konsekwent de Japanse autoriteiten ook de isolatie van de Hollandse handelspost probeerden door te voeren, het was op den duur onvermijdelijk dat Hollanders zich begonnen te verdiepen in aspecten van Japan en dat Hollands gedachtengoed doorsijpelde in de Japanse samenleving. Dat ging eerst op een praktisch niveau. Het was artsen in Nagasaki duidelijk geworden dat medische verworvenheden uit Europa nuttig konden zijn voor toepassing in Japan. Botanie lag direct in het verlengde van de medische belangstelling. Ook de Europese sterrenkunde en methoden van kalender computatie interesseerden de Japanners. Materiaal met betrekking tot de Japanse ethnografie, botanie en zoölogie is, zeker vanaf het begin van de 19e eeuw, opgenomen in Nederlandse wetenschappelijke collecties. De unieke verzamelingen die door Von Siebold zijn aangelegd hebben hun weg naar Nederland en Europa gevonden en zijn terecht beroemd. Japanse geleerden hebben in steeds groteren getale geprobeerd om kennis van Hollandse wetenschap te verwerken. Dit gebeurde door de vertaling van Nederlandse boeken over tal van wetenschappelijke vakgebieden, vooral medische werken en boeken over astronomie naar het Japans. Later ook door vertalingen van populair-wetenschappelijke werken over natuur en scheikundige verschijnselen. Ook voor de in Europa ontwikkelde fotografie was Japanse belangstelling.

Voor al deze vertaalactiviteit was, uiteraard, kennis van het Nederlands onontbeerlijk en daardoor ontstond behoefte aan grammatica's en woordenboeken van de Nederlandse taal. Dat was het begin van de Hollandkunde, *Rangaku*. Het is een belangrijk facet van de Japanse intellectuele geschiedenis. De neerslag van deze intellectuele activiteit bestaat uit vele honderden Japanse boeken die nu in vooral Leidse wetenschappelijke verzamelingen worden bewaard. Het Rijks-

museum voor Volkenkunde, het Rijksherbarium en de Universiteitsbibliotheek hebben elk stukken van dit erfgoed die passen bij hun collectieprofiel. Er zijn al vroeg beschrijvingen van gepubliceerd. In 1882 werd J.J. Hoffmann's 'Verzameling van Japanse Boekwerken door Mr. J.H. Donker Curtius, Nederlandsch Commissaris in Japan, op zijne reis naar Yedo in 1858 voor het Rijk ingekocht' posthuum door L. Serrurier uitgegeven (*Bijdragen tot de Taal- Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië* IV/6 (1882) 1-120). De levendige stijl van Hoffmann maakt dit artikel tot prachtige lectuur. Het leest als een trein. Serrurier besluit zijn naschrift bij Hoffmann's catalogus met de woorden: '... meen ik te hebben aangetoond, dat de tegenwoordige beweging op intellectueel gebied, die Japan een eervolle plaats onder de beschaafde natiën doet innemen, haar aanvangspunt heeft bij de Hollanders. Men kan dus zeggen: Van Desima begint de victorie.' In 1896 verscheen van de hand van L. Serrurier, toen directeur van het Rijksmuseum voor Volkenkunde, *Bibliothèque japonaise Catalogue raisonné des livres et manuscrits japonais enrégistrés à la Bibliothèque de l'Université de Leyde*. Generaties geleerden hebben het met vrucht gebruikt. Nu, ongeveer honderd jaar later, legt de Japanoloog drs. H.L.P. Kerlen de laatste hand aan een geheel up-to-date catalogus van alle oude

Titelpagina van het Japans-Nederlandse woordenboek door Minamoto Masataka uit 1810. Blokdruk in hout, tweekleurig (zwart en rood): 260 x 165 mm. Uit de Van Siebold collectie. (UBL, Ser. 59 I)

Japanse heruitgave uit 1856 van Volks-Natuurkunde... (Amsterdam 1831).
 Blokdruk in hout: 260 x 165 mm. (UBL, Ser. 942)

Japanse drukken in Nederland. Deze laatste heeft met zijn vakkennis ook aan de huidige tentoonstelling bijgedragen. De selectie van de stukken en de organisatie van tentoonstelling en catalogus waren in handen van drs. Hans van de Velde, medewerker van de Oosterse afdeling in de Leidse Universiteitsbibliotheek.

Op de tentoonstelling worden, uiteraard, verschillende van de woordenboeken en grammatica's als exponent van de *Rangaku* getoond. Daarnaast is een selectie van Japanse werken over andere, meest exact-wetenschappelijke werken gemaakt. Gepoogd is ook om de Nederlandse modellen van de Japanse vertalingen of bewerkingen te vinden. Dat is lang niet altijd gelukt. Soms komt dat omdat de Japanse compilatoren vele bronnen dooreen hebben gebruikt en hun materiaal niet meer te reconstrueren is. Soms ook kon het Nederlandse voorbeeld niet meer gevonden worden omdat het behoort tot wat ik maar 'de verloren boeken' pleeg te noemen. Dat zijn al die publieksboeken, romannetjes, werken over praktische zaken of leefregels, die in een korte periode enorm populair zijn, en dan geheel eclipsen. Ze worden weggegooid en verdwijnen vaak volledig uit het zicht.

De naam van de tentoonstelling, 'van hout tot steen', is een verwijzing naar een zin in de Hollandse inleiding door B. Sadayosi, een van de Japanse tolken die werkzaam waren in Nagasaki, bij het *Nieuw Verzameld Japans en hollandsch Woordenboek door den Vorst van het Landschap Nakats Minamoto Masataka*, dat in 1810 in vijf delen werd gepubliceerd. Sadayosi schrijft daar: 'als men de natuur en de aart van de Europeanen met die der Azianers vergelijkt zoo zoude men kunnen zeggen, de Europeanen zijn als steen en de Azianers als hout, want de Steen is zwaar, zinkt en Blijft stil, het hout is ligt, en drijft, dus de Europeanen door haare stil en bedarend natuur kunnen veel wonderlijke konsten ontdekken, maar de Azianers kunnen het zelden; om deze reden heeft de vorst van Nakats reeds ondernoomen om de hollands taal te leeren, om met het Leezen van Europeese Boeken de nuttige en verstandige konsten te vinden, en daarmede zijne veelvuldige onderdaanen tot verstandig en bekwaam te maaken.' Het citaat ademt, met zijn vriendelijk naïeve optimisme over het heilzaam effect van het verspreiden van kennis, de geest van de Verlichting. Van hout dus tot steen, dat was de metamorfose die Japan zou moeten door-maken. 'Keijzerlijk translateur' Sadayosi zal misschien niet geweten hebben dat hout onder de geschikte omstandigheden op de lange duur vanzelf versteent. Maar de taalkundige hulpmiddelen die Sadayosi, en vele anderen met hem, hebben vervaardigd beoogden deze

overgang van hout naar steen op veel kortere termijn te bewerkstelligen. Serruriers profetische woorden uit 1882 ('bij Deshima begint de victorie') zijn wat Japan betreft meer dan uitgekomen.

* Bij het schrijven van deze inleiding heb ik dankbaar gebruik gemaakt van Grant K. Goodman, *Japan, the Dutch experience*. London, etc. 1986. ■